

До спеціалізованої вченої ради
ДФ 35.051.057 Львівського національного
університету імені Івана Франка
(79000, м. Львів, вул. Університетська,
буд. 1)

ВІДГУК ОПОНЕНТА

доктора юридичних наук, професора, проректора Харківського національного університету внутрішніх справ Бурдіна Михайла Юрійовича на дисертацію Лесик Оксани Володимирівни на тему: «Правове регулювання земельних відносин на території Західної України у складі Республіки Польщі (1921–1939 рр.)», представлену на здобуття першого наукового ступеню – доктора філософії за спеціальністю 081 – Право

Ступінь актуальності обраної теми дисертаційного дослідження. В сучасних суспільно-політичних реаліях, коли українсько-польський діалог в широкій гаммі економічних, політичних, культурних, правових та інших питань невпинно набуває свого апогею, є унікальна можливість досягнути високих наукових горизонтів у площині науки, гуманітарної, в т.ч. юридичної. В цьому контексті перед українською та польською історико-правовою наукою відкриваються широкі можливості для опанування чисельних питань, які потребують об'єктивного та неупередженого наукового аналізу. Одним із таких є питання земельних правовідносин в їхньому історико-правовому осяганні, адже чимала кількість українських земель була тривалий час частиною польської держави. В цьому контексті всебічний науковий аналіз правового регулювання земельних відносин на території Західної України у складі Республіки Польщі (1921–1939 рр.) представляє не тільки науково-пізнавальний, а ще й вагомий практичний інтерес. Насамперед, для вітчизняної історії права наукова потреба в розгляді цього питання диктується браком відповідних досліджень в межах української юридичної науки, що обумовлює з'ясування характерних рис становлення і розвитку правового регулювання земельних відносин на території Західної України в

складі Республіки Польщі (1921–1939 рр.), виявленні, узагальненні використанні історичного правового досвіду.

З іншого боку, неупереджене, об'єктивне вивчення земельних правовідносин, які виникали, змінювалися та припинялися на території Західної України в складі Республіки Польщі (1921–1939 рр.), їхнього нормативного опосередкування, є одним із чинників, який сприятиме конвергенції української та польської правових культур, унеможливить будь-які конфлікти, включаючи юридичні, на ґрунті земельного питання.

Цими та багатьма іншими обставинами детермінується актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та їх новизна зумовлюється високим науковим ступенем та рівнем доведеності висновків та результатів дисертаційного дослідження.

Ознайомлення із дисертацією дозволяє зробити висновок про те, що авторка поставилася до її підготовки сумлінно, відповідно до вимог освітньо-наукової програми. Окремо слід наголосити, що текст дисертації в повній мірі відповідає меті дослідження, яка співвідноситься із поставленими задачами, а назва роботи відповідає її змісту.

Важливе місце в дисертаційному дослідженні займає джерельна база, яка представлена такими блоками: 1) архівні документи; 2) опубліковане законодавство; 3) спогади. Опрацьовано 47 справ з 12-ти фондів Центрального державного історичного архіву України у Львові. Більшість виявлених архівних матеріалів складають листування, звіти, розпорядження органів державної влади; скарги, акти купівлі-продажу, землі, проведення комасації, парцеляції, виділення землі осадникам.

Поруч із цим, знайомство із науковою працею О.В. Лесик вочевидь вказує на доволі широке використання автором наукових джерел у тексті дисертації (261 найменування), в тому числі іншомовних, що об'єктивно

дозволяє прийти до висновку про відсутність у дослідженні як привласнення авторства чи чужого твору науки та випадків використання у тексті вказаної наукової роботи чужого твору чи його частини без посилання на автора, так і відсутність порушення інших елементів академічної доброчесності.

Достовірність та наукова новизна здобутих результатів передусім обумовлюється тим, що елементи наукової новизни дослідження повною мірою відображені у змісті дисертаційного дослідження і підтверджені ґрунтовними висновками дисертантки. Особливу увагу варто звернути на наступні положення та умовиводи, сформульовані авторкою.

Так опонентом цілком позитивно оцінюється формування власної думки О.В. Лесик щодо специфіки правового регулювання земельних відносин на західноукраїнських землях напередодні інкорпорації до складу Республіки Польщі (1919–1921 рр.). При цьому в роботі аргументовано доведено, що з часу інкорпорації Галичини до складу монархії Габсбургів, австрійський уряд поряд з політичним упорядкуванням справ реалізовував економічну політику, вигідну передусім для всієї держави, а не лише для певних суспільних верств. Це вплинуло на обмеження привілеїв шляхти та перетворення селян на підданих держави. Поліпшення правового становища селян, зокрема охорона права селянського землекористування, розглядалося як важливий засіб зміцнення держави в економічному плані. Права селян опинилися під захистом держави. Позитивну роль у цьому відношенні відіграли 1) земельні реформи «освіченого абсолютизму» наприкінці XVIII ст. та 2) скасування у 1848 р. панщини. Зробивши, де-юре, галицького селянина власником землі, реформи розірвали зв'язок між ним і паном та спонукали до більшого зацікавлення політичним життям. Утім, багато з тих заходів були половинчастими і викликали у майбутньому різного роду конфлікти як на власне господарському, так і на соціальному та національному ґрунті. Зокрема, постійним джерелом загострення суперечностей між селянами і табулярними власниками були суперечки

щодо володіння сервітутним правом, селянське мало- та безземелля, порушення прав селян (стор. 20 дисертаційного дослідження).

Заслуговує на підтримку авторський підхід щодо розуміння змісту державної політики Другої Речі Посполитої у сфері правового регулювання земельних відносин на території Західної України (1921–1939 рр.), в межах якого показано її розвиток в умовах відродження польської державності, визначено місце і роль тогочасної державної політики у становленні правового регулювання земельних відносин досліджуваного періоду, а також наголошено, що політика міжвоєнної Польщі переслідувала важливі соціальні й політичні цілі, зокрема полягала асиміляції українського населення та прагненні польського уряду вирішити проблему земельного перенаселення на польській етнічній території та посилити економічний й політичний вплив держави на західноукраїнські землі (стор. 21 дисертації).

В позитивному ракурсі також слід оцінити висновок О.В. Лесик про те, що австрійське цивільне законодавство відіграло одну з визначальних ролей у правовому регулюванні земельних відносин на території Західної України у складі Республіки Польщі (1921–1933 рр.) (стор. 22 дисертаційного дослідження).

Можна погодитись із авторкою і в тому, що попри прагнення центрального уряду Польщі, реалізація земельних реформ на території Західної України відбувалася повільно, існував пасивний спротив великих землевласників, не згодних з політикою подрібнення великих земельних угідь (стор. 22 дисертаційного дослідження).

Позитивною рисою при обґрунтуванні наукових положень і висновків роботи, що рецензується, є також обстоювання думки про те, що загальний вектор еволюції земельних відносин на території Західної України у складі Республіки Польщі (1921–1939 рр.) був спрямований на формування інституту приватної власності на земельну ділянку (стор. 23 дисертації).

Окрему увагу необхідно наголосити на тому, що опонентом схвально оцінюються загальні висновки до дисертаційного дослідження.

Так, заслуговує на підтримку висновок авторки про те, що під впливом австрійського права польське цивільне законодавство (1921–1939 рр.) визнавало землю необмеженою власністю з правом «уживання» і «надуживання», але передбачало різне тлумачення правового статусу окремих земель. Право власності на земельну ділянку містило три правомочності: володіння, користування та розпорядження земельним наділом. Власник мав право володіти, користуватися і розпоряджатися своїм земельним майном на власний розсуд (здавати в оренду, продавати), але дотримуючись закону і моральних засад тогочасного суспільства (стор. 238 дисертації).

Вірним є твердження авторки про те, що ключовим у регулюванні земельних відносин на території Західної України в складі Республіки Польщі став Закон від 28 грудня 1925 р. про впровадження земельної реформи, що також був політичним компромісом (на основі т. зв. пакту Лянцкоронського). Проте, порівняно з Законом 1920 р. це був юридично довершеніший нормативно-правовий акт, який усував протиріччя з Конституцією 1921 р. Втім, коли вести мову про певні невідповідності, то зауважимо, що принцип австрійського цивільного законодавства (діяло певний час у Республіці Польщі), за яким право власності набувається лише шляхом запису у земельній книзі, було порушено. Крім цього, не до кінця юридично врегульовано питання земельних оренд. Закони, що регулювали аграрну сферу були сповненими суперечностей, неадекватною адаптацією до загальнообов'язкових положень приватного та адміністративного права. Вже другий сейм Польської держави почав переглядати основні закони в аграрній сфері, прагнучи надати їм належного характеру. Польська влада доклалася до видачі цілої низки нормативних актів, заповнюючи існуючі прогалини в земельному законодавстві, частково вдосконалюючи їх та націлюючи на уніфікацію цього законодавства (стор. 239-240 дисертації).

Обґрунтування дисертаційних положень посилюється демонстрацією обізнаності О.В. Лесик із науковими здобутками по тематиці дослідження (стор. 26-37 дисертації).

Концептуально вірним уявляється підхід В.Л. Бурбели до формулювання структури наукової роботи. Позитивним при цьому слід відмітити безпосередній початок дослідження з вивчення історико-правових аспектів регулювання земельних відносин на західноукраїнських землях напередодні їх інкорпорації до складу Республіки Польщі в другій половині ХІХ-першій чверті ХХ ст. Здобувачка наукового ступеню справедливо та переконливо стверджує, що великі сподівання галицькі і волинські селяни – в абсолютній більшості українці – покладали на Українську революцію, ключові постаті якої обіцяли «справедливо» вирішити земельне питання. Завдання, які постали перед УНР, в складі якої перебувала Волинь, і ЗУНР, яка концентрувалася навколо Східної Галичини, були подібними. Українські селяни Галичини і Волині вороже ставилися до польських великих землевласників, їх турбували проблеми мало- і безземелля, «черезсмужжя» і т.п. Відтак необхідність вирішення земельного питання започаткувала етап національного земельного законодавства, вкрай залежного від внутрі- і зовнішньополітичної кон'юнктури. Непослідовна політика Центральної Ради у земельному питанні негативно позначилася на довірі до цього представницького органу. Декларативне проголошення власності «трудового народу» на земельну ділянку розколало українське суспільство (позиції селян, хто володів землею і її не мав – різнилися). Затягування вирішення цієї проблеми викликало невдоволення селян, які прагнули якнайшвидших змін. Кардинальна зміна у ставленні до права власності на земельну ділянку в період Української Держави гетьмана П. Скоропадського і повернення до засад соціалізації землі в добу Директорії УНР лише загострили ситуацію і поширили невпевненість. Дещо інший підхід у земельному питанні, більш зважений і юридично витриманий, запропонував уряд ЗУНР. Дотримуючись багатолітніх традицій він не пішов на повну соціалізацію землі, зберігши

приватну власність. Таким чином, склалася парадоксальна ситуація, коли після Акту злуки УНР і ЗУНР 1919 р. у формально єдиній державі існували два діаметрально протилежні підходи до правового регулювання земельних відносин. Втім, унаслідок агресії з боку сусідніх держав детального правового регулювання земельних відносин в період Української революції 1917–1921 рр. так і не відбулося (стор. 119 дисертаційного дослідження).

Також слід зазначити, що зміст дисертації був би неповним без вивчення особливостей правового регулювання земельних відносин на території Західної України в складі Республіки Польщі (1919-1921 рр.), з'ясування причин і наслідків земельної реформи 1925 р. в Республіці Польщі, її сутності та особливостей поширення на територію Західної України, встановлення підстав набуття, обмеження і припинення права власності на земельну ділянку, розкриття змісту права користування земельними ділянками за польським цивільним законодавством. Тому цілком закономірним є висновок О.В. Лесик про те, що закони про виконання земельної реформи 1920 і 1925 рр. у Республіці Польщі були прийняті в складних політичних та економічних реаліях, що зрештою відбилося на його змісті. Як наслідок, польський уряд почав здійснювати достатньо популістські аграрні перетворення через добровільну парцеляцією земель великих землевласників і створення господарств польських осадників на східних та південно-східних територіях держави (територія Західної України). Складовою частиною реформи земельних відносин було створення фермерських господарств, які тісно перепліталися з польською осадницькою колонізацією, що вийшла далеко за межі тільки господарської кампанії, загостривши міжнаціональні відносини на землях компактного проживання українців (Галичина і Волинь).

Окремого комплексного нормативно-правового акта – земельного кодексу у сучасному розумінні того терміну, який би регулював земельні відносини у досліджуваний час в Республіці Польщі не існувало, хоч його проект і був підготовлений. Більше того, у Західній Україні впродовж 1919–

1939 рр. з невеликими змінами використовувалося земельне право держав, у складі яких перебували українські землі наприкінці XVIII – початку XX ст. – Австро-Угорщині (у Галичині) і меншою мірою Росії (Волинь). Так, австрійський Цивільний кодекс 1811 р., чинний у Республіці Польщі упродовж міжвоєнного періоду, виконував роль регулятора правовідносин у земельній сфері. Здебільшого його положення регулювали лише те, що впливало з майнових прав на земельну ділянку першу чергу землевласників (стор. 177-178 дисертаційного дослідження).

Доволі значна увага приділяється в тексті дисертації особливостям парламентської діяльності Республіки Польщі у сфері земельних відносин (стор. 179-196), порядку та умовам парцеляції та комасації на території Західної України (стор. 196-216), правовому забезпеченню польського цивільного аграрного осадництва на території Західної України та його наслідкам (стор. 216-224), компетенції місцевих органів влади на території Західної України у сфері земельних відносин (стор. 224-232). В цьому зв'язку цілком слушною є думка авторки про те, що реформування сільськогосподарського устрою міжвоєнної Польщі супроводжувалося створенням відповідної законодавчої бази та відповідальних органів державного управління у сфері земельних відносин. Ухвалені впродовж 1920-х років земельні закони передбачали непорушність принципу приватної власності та проведення парцеляції. Польський законодавець унормував таку важливу складову земельної системи, як межі земельних громад, комасація земель, суть якої полягала у ліквідації межисмужжя («черезсмужжя»), сприявши об'єднанню земельних ділянок одного власника, розташованих у різних місцях. Але порівняно з парцеляцією, комасація і ліквідація сервітутів не справили визначального впливу на економіку держави, хоч і мали позитивні наслідки (стор. 232 дисертаційного дослідження).

Цілком закономірним є висновок О.В. Лесик про те, що земельне законодавство Республіки Польщі було спрямоване на збереження в Галичині і на Волині прав на земельні наділи польських поміщиків, котрі

розглядалися опорою польської влади в регіонах з переважаючим українським населенням (стор. 233 дисертаційного дослідження).

Необхідно зазначити, що роботі, крім вказаного вище, притаманні й інші, не менш цікаві позитивні риси, які напрацьовані О.В. Лесик в результаті дослідження.

У висновках, що містяться у дослідженні, дисертантка чітко та повно в логічному сенсі виклала основні здобутки власного дослідження.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження та наукових положень в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації обумовлюється, перш за все, активною апробацією результатів дисертаційного дослідження у наукових публікаціях О.В. Лесик у фахових наукових виданнях України та за її межами, в опублікованих тезах доповідей дисертантки на науково-практичних конференціях та ін. Наукові здобутки авторки підтверджуються та повною мірою відображаються в її наукових публікаціях.

Разом з наведеним вище, дисертаційному дослідженню, що рецензується, притаманні і **деякі зауваження та побажання**, котрі об'єктивно властиві будь-яким творчим науковим працям, тим більш присвяченим аналізу таких надзвичайно складних та актуальних дослідницьких питань:

По-перше, в сучасних умовах земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею (ч. 1 ст. 2 Земельного кодексу України). Водночас, зважаючи на історичну ретроспективу, земельні відносини в минулому не лише в Польщі, а в більш глобальному світовому масштабі не обмежувалися вказаними відносинами, охоплювали й широке коло інших відносин, стосувалися й соціального та правового статусу людини. Недарма дисертантка відмічає, що навчена негативним досвідом польської нелояльності, російська влада пішла на безпрецедентний крок, ухваливши 10 грудня 1865 р. указ про заборону особам польської національності купляти нові землі (фактично, указ діяв до революції 1905 р.) (стор. 88 дисертаційного дослідження). Зважаючи на це,

методологічно вірним було б визначення авторкою того що вона розуміє під поняттям «земельні відносини», як воно, в т.ч. на прикладі Польщі періоду 1921-1939 рр. трансформувалося, еволюціонувало, наповнювалося певним смислом та як співвідноситься із сучасним та наведеним вище розумінням поняття «земельні відносини».

По-друге, аналіз особливостей правового регулювання земельних відносин на території Західної України у складі Республіки Польща (1921-1939 рр.) набув би більш глибокого, системного та завершеного концептуально вигляду, якби авторкою відстежувалась специфіка тогочасної юридичної відповідальності в Польщі за порушення юридичних норм, що врегульовували земельні питання. Вочевидь, такий крок сприяв би розвитку не лише вітчизняної історико-правової думки, а ще й ніс вагоме практичне значення. Ураховуючи минулий історичний хоч і зарубіжний досвід, вітчизняний законодавець в такому випадку має всі належні наукові підстави для створення оптимальних юридичних умов, що забезпечують міцний правопорядок у царині земельних відносин, недопущення будь-яких дискримінацій та порушення прав суб'єктів земельних правовідносин в Україні.

По-третє, на сторінках 3 та 21 дисертаційного дослідження авторка звертає увагу на суперечливість різних джерел права, що регулювали земельні відносини на території Західної України у складі Республіки Польщі (1921–1939 рр.). Більш того, вона робить наголос на тому, що правовою основою удосконалення регулювання земельних відносин у Республіці Польщі були Конституції 1921 і 1935 рр. та спеціалізовані закони та розпорядження (стор. 41 дисертаційного дослідження). Зважаючи на це, в роботі в межах аналізу джерельної бази дослідження (підрозділ 1.2 стор. 37-44 дисертаційного дослідження), необхідно було окремо розкрити особливості джерел права, що врегульовували земельні відносини, уточнити статус розпоряджень у правовій системі Республіки Польща у досліджуваній історичний період, адже в межах сучасної правової системи України такі правові акти як розпорядження не відносяться до числа нормативних актів.

По-четверте, в умовах сьогодення правове регулювання земельних відносин в Україні невід’ємне від питання про правовий статус земель. Земельне законодавство України (Розділ II Земельного кодексу України, насамперед ст. 19), а також наука земельного права виокремлюють землі сільськогосподарського призначення, землі житлової та громадської забудови, землі природно-заповідного фонду тощо. Своєю чергою, досліджуючи правове регулювання земельних відносин на території Західної України у складі Республіки Польщі (1921–1939 рр.), дисертантка по за увагою обійшла питання про те, чи нормативно або доктринально в тогочасній Польщі виокремлювалися різні правові режими земель, або вказане питання не набуло на той час правового або наукового значення.

По-п’яте, потребує додаткової аргументації позиція авторки з приводу того, що розвиток земельних відносин в добу Української революції 1917–1921 рр. на Волині, Поділлі і Київщині (сторінки 95-99 дисертаційного дослідження) вона розглядає не окремо, а в межах висвітлення характерних рис регулювання земельних правовідносин на Волині в складі Російської імперії (1793–1917 рр.). Своєю чергою, розвиток земельних правовідносин в Західно-Українській Народній Республіці (1918–1919 рр.) дослідницею виділено у окремий структурний підрозділ дисертації.

По-шосте, потребують додаткового обґрунтування деякі підходи дисертантки, сформульовані нею у роботі. Зокрема, розділ 3 дисертаційного дослідження йменується як «Правові засади регулювання земельних відносин за цивільним законодавством Республіки Польщі» (стор. 120 дисертації). Водночас, у висновках до вказаного розділу дисертанткою стверджується, що унаслідок реформ 1920 і 1925 рр. земельний устрій у Республіці Польщі зазнав змін: земельне законодавство формували публічно правові норми, які регламентували право землеволодіння. Публічно правовий характер мали ті законодавчі й адміністративні акти, які визначали порядок вільного обігу, парцеляцію, комасацію тощо. Землеволодіння і

землекористування підпадало під режим приватного права. (стор. 177 дисертаційного дослідження).

Проте вищенаведені міркування та сентенції мають скоріше дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації на здобуття наукового ступеню доктора філософії в галузі права, її належний рівень.

Представлена дисертаційна робота засвідчує надзвичайну широту дослідницьких питань, піднятих авторкою, тому дискусійність її окремих положень, побічне охоплення увагою дослідниці тих чи інших питань є цілком об'єктивним наслідком проведеної роботи. Тим більш, що неоднозначність окремих положень, їхнє недостатнє висвітлення у науковій праці притаманно будь-якій творчій праці, зокрема науковій роботі, представленої на здобуття наукового ступеню доктора філософії із зазначеного напрямку дослідження. Тому авторці пропонується в подальшому здійснити творчий пошук науково-аргументованих відповідей на висловлені зауваження та побажання щодо даної роботи.

На підставі викладеного вважаю, що дисертаційне дослідження О.В. Лесик «Правове регулювання земельних відносин на території Західної України у складі Республіки Польщі (1921–1939 рр.)», котре подано на здобуття освітнього (і водночас першого наукового) ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право за змістом, обсягом, науковою новизною, історико-правовим значенням та оформленням відповідають вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Ознайомлення з дисертацією О.В. Лесик свідчить про доцільність присудження їй спеціалізованою вченою радою наукового ступеня доктора філософії в галузі права, оскільки вона набула теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної діяльності, оволоділа

методологією наукової та педагогічної діяльності, а також здійснила власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне, практичне значення (п. 6 зазначеного Порядку).

На підставі викладеного вважаю, що здобувачка вказаного наукового ступеня, *Лесик Оксана Володимирівна*, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право, а її дисертація заслуговує на позитивну оцінку з боку спеціалізованої вченої ради.

Опонент: доктор юридичних наук,
професор, проректор Харківського
національного університету
внутрішніх справ

Михайло БУРДІН